

Иван ЧОЛОВИЋ*

ПРОБЛЕМИ КРИТИКЕ ПОЛИТИЧКИХ МИТОВА

Ајсџракиј: Шта су политички митови и са којим проблемима се сусреће критика ових митова. Она се не може свести на једноставно разликовање лажи од истине, митови нису обичне лажне приче. То су приче које имају статус извора највжнијег знања за неку заједницу, приче-светиње, те се о њима не може дискутовати и оне остају неразумљиве за странце. Критика политичких митова треба да их препозна, јер се они јављају у различитим жанровима говора. Затим, она треба да узме у обзир антрополошка истраживања функције митова и два основна правца њиховог тумачења: функционалистички и просветитељски. Такође, за критику политичких митова биће корисно да их посматра компаративно, да приметити сличности и разлике између митова разних, посебно суседних нација. Најзад, критика треба да одговори на питање да ли за политичке митове има места у демократском друштву.

Кључне речи: Косовски мит, антропологија функционализам, просветитељство, демократија

*Господине председниче,
Поштоване даме и јосијодо,*

Одабрао сам да вам говорим о политичким митовима, о теми којом се већ дуго бавим и с којом, да тако кажем, још нисам изишао на крај, јер ми се стало враћа у новим верзијама, новим варијантама, с новим примерима. Последњи примери који су привукли пажњу јавности, па тако и моју пажњу, били су најпре изјава

* Проф. др Иван Чоловић, Библиотека XX век

Александра Вучича — коју је дао 31. маја приликом ступања на дужност председника Србије — да ће отворити „унутрашњи дијалог” о Косову, али ослобођен „митског приступа”, а затим, вежба српске војске у Никинцима 9. маја, у којој су главну улогу имала оклопна возила названа по косовским јунацима „Лазар” и „Милош”. Како то разумети? Зашо се Вучић одриче косовског мита, док се српска војска на њега ослања?

Да бисмо на то питање могли да одговоримо потребно је да се запитамо шта је заправо политички мит, чему служи и — оно што истичем у први план овог мог излагања — са којим се проблемима сусрећемо кад критикујемо политичке митове. Критика митова се често своди на једноставно разиковање лажи и истине, приче и стварности, сенке и светлости. Не кажем да то разликовање није потребно, али кад је реч о митовима, оно није довољно. Ми данас знамо — захваљујући највише политичкој антропологији и социјалној психологији — да митови нису обичне лажи и обичне приче, а то важи и за наше савремене политичке митове. Да би нека прича о политичким темама била мит, да би била митски дискурс, она теба да има неке специфичне особине или, тачније, треба да су јој приписане неке специфичне особине. Међу њима су најважније следеће:

Политичка митска прича говори о најважнијим темама за неку заједницу, односно то је прича која припадницима заједнице казује које су то теме. Она их подсећа да су то, на пример, преци и јунаци, краљеви и свеци, ратне победе и ратна страдања. Затим, политичка митска прича се нуди као саморазумљива за припаднике заједнице којој се приповедач обраћа. Подразумева се да оно што мит говори чланови заједнице несвесно носе у себи. То значи да приповедач митова, митмејкер, полази од тога да његов задатак није да учи људе стварима које не знају, него да оживљава оно знање које је наводно латентно у њима. Најзад, политичка митска прича је ексулзивна, намењена је искључиво инсајдерима, само за њих је важна, за њих је, како се често каже, света. Зато је приступ странаца, аутсајдера нашим митовима непожељан, забрањен, јер представља светогрђе и изазива моралну панику. У ствари, припадник заједнице постаје онај ко поштују њене митов. Ако у њихове поруке сумњате, ако постављате питања и дискутујете о њима,

ви се искључујте или ће вас искључити из заједнице која почива на вери у митове.

Да би мој приказ специфичних особина политичког мита, односно особина приписаних њему, био јаснији, навешћу један пример. У септембру 2006. године тадашњи председник СР Југославије, Војислав Коштуница, уочи референдума о новом уставу Србије — овом над којим се пре неки дан Вучић заклео и који почиње преамбулом о Косову као неотуђивом делу Србије — отишао је у посету Хиландару и одатле агитовао за нови устав. Рекао је, између осталог, ово:

„Данас је у Хиландару права прилика да још једанпут осетимо истину да је Косово срце Србије и душа српског народа... Исто онако као што нема припадника нашег народа који не зна шта нам Косово значи, тако нема никог, ниједног припадника нашег народа који не зна шта нам Хиландар значи. И управо због тога, због тог значења порука које кроз историју, кроз време преносе Косово и Хиландар, учинићемо и чинимо све да то потврдимо и да нешто што мора бити, заиста и буде.”¹

Овде најпре видимо да је српски народ приказан као заједница која располаже извесним знањем и да је то знање дистинктивно обележје њеног „идентитета”. Видимо, такође, да је то знање урођено, да се оно не стиче учењем, да се не прима разумом него осећањем, јер оно садржи истину коју у Хиландару чланови српске националне заједнице имају прилику да „осете”. То осећање је религијски или парарелигијски доживљај, илуминација, озарење у коме се успоставља контакт са нацијом као спиритуалним нтитетом. Затим, видимо да то српско знање чине поруке које наводно имају увек исто значење и да оне трају непромењене кроз време. Најзад, видимо да се неке ствари морају догодити, али истовремено и то да се то неће догодити ако не учинимо све да се догоди.

Овај пример је за нас интересантан и зато што се у њему могу разликовати две врсте текста: на једној страни, метафорични наратив о Косову као срцу Србије и души српског народа и, на другој, коментар тог наратива, указивање апстрактним терминима на важност тог наратива, на његову обавезност. Оваква мешавина приповедања

¹ *Политика*, 18. септембар 2006. Више о овоме у Чоловић 2008, 190–193.

и поуке, певања и доцирања карактеристична је за дискурс модерног политичког мита.

Приметили сте да сам ја, износећи овај пример политичког мита, истовремено дао и пример критичког односа према том миту, анализирајући, или како би се данас рекло, деконструишући цитирани текст. Ја то радим имајући у виду искуство других тумача политичких митова, богату литературу о њима, као и проблеме који се ту јављају. Следи неколико речи о тим проблемима.

Најпре, постоји проблем препознавања политичког мита. Он се евоцира у најразличитијим приликама и, сходно томе, јавља се у различитим жанровима говора. Не постоји једна врста говора, један жанр који бисмо назвали митом. Мит може да говори језиком књижевности, народне или уметничке, језиком религије и науке, политичким језиком, језиком популарне културе, језиком новина. Није ограничена на вербални језик, говори и језиком слике, скулптуре, стрипа, филма.

Наши савремени политички митови често се јављају у маргиналним, тривијалним и колоквијалним жанровима говора. Зато истраживач мора и на ове жанрове да обрати пажњу. Али он ће увидети да је ту реч о мање-више свесној популаризацији и вулгаризацији онога што је креирала национална елита, у жанровима елите културе. Дакле, биће промашена или бар недовољна критика мита усмерена искључиво на политички фолклор, на приче навигача и других маргиналних група и томе слично. Од тога се може почети, али не и на томе стати јер родно место митова су жанрови високе културе.

Друго, морају се узети у обзир антрополошки увиди у функционисање традиционалних заједница, према којима митови имају важну улогу у овим заједницама, јер су они приче које им помажу да опстану. Тако Мирче Елијаде у познатој књизи *Асјекти мита* (1963), говорећи о антрополошким сазнањима о функцији мита, каже: „Уместо да као њихови претходници о миту говоре у уобичајеном значењу те речи, то јест као о ‘басни’, ‘измишљотини’, ‘фикцији’, ови научници су га га прихватили онако како на њега гледају древна друства, где мит, напротив, значи ‘истиниту причу’ и уз то веома драгоцену јер је она света, егземпларна и значајна” (Eliade: 67) Ослањајући се на антропологију, неки истраживачи

савремених друштва дошли су до закључка да и овим друштвима митови на важан, ако не и на одлучујући, начин доприносе само-разумевању и опстанку. Оваква тумачења мита данас се обично називају функционалистичким.

На пример, Роерт Н. Бела, аутор књиге *Појажен завети. Америчка грађанска религија у доба искушења* (1992), где се, између осталог, говори и о америчким политичким митовима, пише: „Кад говорим о миту, не мислим на причу која није истинита. Мит не покушава да опише стварност; то је посао науке. Мит тежи да преобрази стварност тако да она појединцима или друштвима може да понуди морално и духовно значење” (Бела: 27). А аустријска политиколошкиња Соња Панчер Рикман, ауторка есеја „Мит о Европској Унији” (1997), развија тезу да су митови важни не само за опстанак модерних националних заједница, него и за интернационалне заједнице каква је Европска унија. „Мит је”, каже она, „прича коју причају и стално понављају чланови једне заједнице о својим унутрашњим и вањским сукобима и рјешавању тих сукоба. То је истинита прича по томе што се присећа догађаја који су на неки начин, појавом и учвршћивањем убеђења и норми, обликовали заједницу. Истовремено, мит трансцендира истину о догађајима: мит није историографија” (Puntscher Riekmann: 62). Према њеном мишљењу, велики проблем Европске уније је у томе што није изградила мит о себи.

Насупрот овим функционалистичким схватањима мита стоје истраживачи који мисле да се у политичком животу митски дискурс мора заменити рационалним језиком. Њихово становиште се обично назива просветитељским. Један од њих је норвешки историчар Пал Колсто, који каже да „за просветитеље ширење митова који експлоатишу антидемократски режими представља доказ да се против митова треба борити свим расположивим средствима” (Колсто: 16).

На антрополошке аргументе о важној улози мита у традиционалним друштвима, аргументе на које се позивају функционалисти, просветитељи одговарају указивањем на потребу да се прави разлика између митова који су производ вишевековног процеса развоја културе неке заједнице, неког народа, какви су, на пример, стари грчки митови, и митова које почев од XIX века производе

политичке елите ради постизања конкретних политичких циљева. Ту разлику је, између осталих, повукао Ернст Касирер у књизи *Мити о држави* (1946). „Нови политички митови”, пише Касирер, „нису производ несвесне активности. Они су вештачке творевине које су створили вешти и лукави политичари који су схватили да се мит прави на исти начин као било које друго средство за вођење рата, као што су митраљеви и авиони” (Касирер: 6).

На истом трагу је Миодраг Поповић, писац књиге *Видовдан и чисти крсти*, кад прави разлику између, с једне стране, косовског мита, као амалгама хришћанске вере и паганске традиције, који се стварао у току више векова, и, с друге стране, видовданског мита, насталог у XIX веку ради остварења политичких и војних циљева нове грађанске политичке елите у Србији. Зато је он оклевао да ове фабриковане приче о Видовдану уопште назове митом, па је у трећем издању књиге тај термин „видовдански мит” ставио под знаке навода.

Ово нас води до проблема откривања аутентичних порука неког мита, до којих је — како неки тумачи истичу — тешко доћи, јер су митске поруке изречене индиректно, такорећи шифрованим језиком, а уз то су покривене слојем неаутентичних порука које настају зато што се аутентични мит злоупотребљава. Кад је реч о косовском миту, најчешћа злоупотреба — упозоравају неки од истраживача који устају у одбрану његових наводно аутентичних порука — јавља се кад се изневерава духовно значење мита, кад се Лазарев завет, његова проука/поука да је небеско царство важније од земаљског — тумачи као привремено, стратешко повалачење да би се прикупила снага за нову борбу и поново задобијање земаљског царства. Тако је хрватски филозоф и дипломата Анте Тресић Павичић 1928. године устао против политичке злоупотребе косовског мита у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. „Као врховна мудрост навјештава нам се привола земаљскоме царству, а сиромашнима духом се препушта небеско!” (Тресић Павичић: 125) Сличну критику изневеравања духовних вредности косовског мита — овога пута упућену Србима који не виде да тежњом да сачувају телесно Косово жрвују свој духовни спас — изнела је деведесетих година Милица Бакић-Најден (Бакић-Најден: 143).

Насупрот овим тумачима митова, који се противе изневеравању њихових наводно аутентичних порука, стоје они који мисле да

таквих порука у ствари нема и да је мит медијум који дозвољава да се искажу различите, па и дијаметрално супротне мисли и осећања. Кад је реч о косовском миту, истиче се да је он нека врста симболичног језика сачињеног од, публици у Србији познатих ликовна и епизода из народних песама о Косовском боју, језика који дозвољава да се кажу различите ствари. Косовски наратив је „заједнички језик за неслагање” каже социолошкиња Ивана Спасић (Спасић: 96). Реч је о наративу који је „интерно дијалогичан”, додаје антрополог Марко Живковић (Живковић: 250).

Ова важна увиђања о комуникацијској структури мита, о томе да је он пре језик него говор, пре медиј него порука, не узимају у обзир да је избор мита као медија за преношење порука стратегија којом се жели сугерисати да те поруке нису за дискусију. То важи и за политичке поруке у данашњој Србији, које се износе језиком косовског мита. На прослави Видовдана у Косовској Митровици 28. јуна 2016. године Марко Ђурић, шеф Канцеларије за Косово и Метохију, заложио се за опстанак Косова у Србији речима: „Видовданска заклетва мора бити заклетва читавог српског народа”.² Дакле, ту нема дискусије, не сме је бити.

Критика политичких митова се често суочава са примедбом да је она ограничена на спољашње знање о њима, а да таквом знању суштина измиче, суштина до које допиру они који мит изнутра доживљавају. При том се унутрашњи, инсајдерски однос према митовима по правилу описује као емотивно прихватање, усвајање и саживљавање са њиховим порукама, док се критичка анализа митова представља као искључиво рационалан и такорећи безосећајан поглед на њих. Не помишља се да би и мотиви критичара могли бити емотивни, не примећује се да је критичко испитивање митова најчешће морална и емотивна реакција на њихово агресивно наметање, против страха у коме они који владају помоћу митова држе људе који би се усудили да доведу у питање њихову наводну светост и недодирљивости.

На пример, Раул Жирарде, аутор књиге *Политички митови и митологије* (1986), тврди да „само они који мит доживљавају у жару своје вере, узлетом свога срца и снагом својих осећања, могу

² Блиш, „Лазар остаје овде!”, 29. јун 2016.

бити кадри да изразе његову дубоку суштину. Кад је виђен споља, када се посматра и проучава објективно, миту прети опасност да понуди тек своју окамењену љуштуру, осушену слику, анатомску структуру лишену свих животних тајни, попут већ охлађеног пепела узетог из ужареног огњишта” (Жирарде: 25). Слично томе, Алаида Асман — ауторка студије о колективном сећању *Дуја сенка њрошлосџи*, каже да када се мит гледа „очима идентитета”, он је „афективно усвајање властите повести” (Асман: 44). Она то усвајање описује као слободну идентификацију са садржајима мита и колективног памћења у целини, не задржава се на питању његовог евентуалног насилног наметања. Такође, она афективан однос према миту налази само кад је реч о његовом усвајању, а не узма у обзир да афекти могу да прате и његово одбијање. Моје искуство — ако могу овде да се на то позовем — сведочи о томе да се формулација којом је Алаида Асман одредила значење мита за инсајдере, може допунити тако да гласи: „афективно усвајање и афективно одбацивање властите прошлости”³.

Наглашавање потребе да се митови посматрају изнутра, „очима идентитета”, како каже Алаида Асман, не би смело да умањи значај њиховг објективног научног истраживања. Уосталом, управо је такво истраживање открило важност митова за традиционална друштва. Данас је од изузетног значаја компаративно истраживање политичке митологије разних народа и држава. На пример, засад још ретка истраживања политичких митова балканских народа — мислим, на пример, на књиге Иве Жанића (*Преварена њовијесџи*, 1998), Митје Великоње и Вјекослава Перице (*Недеска Јуџославија*, 2012) и на нову студију албанског културолога Ригелса Халилија *Народ и њеџове њесме* (2016) — наговештавају да би наши митови у основи могли бити само варијације елемената узетих из заједничког фонда фабула, топоса и фигура. Изгледа да су наши митови, који су нам понуђени као аутохтони, самородни и уникатни документи о нашем „идентитету”, у ствари само позајмице из заједничке балканске банке политичких митова (Чоловић 2000: 103)

Такође, критика наших данашњих политичких митова добиће на снази и тежини ако се окренемо њиховој прошлости, ако је заснујемо

³ Више о овоме у Чоловић 2016: 30–31.

историјски, као критичко преиспитивање историје политичких митова. Међутим, као и компаративна истраживања, историјска истраживања митова наилазе на отпор националистичких елита јер доводе у питање наводну непроменљивост националних митов, њихову отпорност на историјске и социјалне промене, која их чини, како се каже, вертикалом нашег постојања у свету и времену. Уместо вертикале и парадигме, историја нуди хоризонталу и синтагму, уместо сталног понављања истог, она описује како се ствари мењају у времену. Тиме сам се руководио кад сам писао *Смрт на Косову Пољу*, историју косовског мита.

Једно о најинтригантнијих питања у расправи о политичким митовима јесте питање да ли се за њих може наћи место и у модерном демократском и либералном друштву, друштву које почива на рационалним принципима правде и једнакости. Јер како је приметио Жирарде, ако су „прогнане из званичног устројства заједнице, силе сна избијају нагло и анархично” (Жирарде: 178). Зато он мисли да је уместо радикалног одбацивања митова боље наћи начи за њихову контролисану интеграцију и социјализацију. Међутим, ова на први поглед социјално-психолошки утемељена идеја о кроћењу митова тамо где је била прихваћена није дала најбоље резултате. Најчешће су се друштвено интегрисани митови показали као опаснији од оних, да кажем, дивљих митова. Нацистички митови су најбољи пример за то. Друго, компромис са митовима је у ствари компромис са насиљем и ропством, јер мит је прича која не дозвољава слободу, која не може да живи уз њу. То је прича која се насилно намеће, у коју се има веровати под претњом казне, искључења.

Говорећи о проблему евентуалног укључивања митова у демократска друштва, франуски филозофи Филип Лаку Лабарт и Жан Лик Нанси у књизи *Нацистички мити* (1991) прихватају мишљење да у демократији има места за слике, симболе, фигуре, приче, да се она не може свести на строго рационалан дискурс. Демократија, кажу они, „не треба да својом највећом врлином прогласи одбацивање сваке идентициације, стално преиспитивање... што без оклевања користе противници демократије” (Lacoue-Labarthe, Nancy: 12). И они позивају демократију да трага за својом фигуром, али — и то је поента њиховог ства о овом питању — има фигура које

нису мит, демократска имагинација не мора да буде митска прича. Али Лаку-Лабарт и Нанси нису дали неки пример демократске имагинације, демократске фигуре која није мит, јер они у ствари предлажу демократији да нађе замену за мит, замену коју она још није нашла.

Завршавајући овај кратак преглед проблема са којима се сусреће критика политичких митова, вратићу се на питање које сам поставио на почетку, то јест, како разумети дистанцирање од косовског мита у програмском говору новог председника Србије. Ево његове изјаве: „Зато хоћу и да отворимо унутрашњи дијалог по питању Косова и Метохије, уз све наше разлике, без предрасуда, а поштујући Устав наше земље. Морамо да будемо отворени, да се ослободимо митског приступа, али и олаког давања онога на шта имамо свако право. Наш унутрашњи дијалог по том питању можда је и важнији од оног који треба да водимо са Албанцима.”⁴

Нисмо морали дуго да се питамо шта за Вучића значи ослободити се митског приступа Косову. Уследила је његова нова изјава, која је открила да он позива на ослобађање од такозване „небеске Србије”. „Али наш је посао”, објаснио је он, „да бринемо о земаљском животу, о неком небеском нека брину неки други”.⁵ Дакле, ништа ново. Новост је била када је Зоран Ђинђић, као нови председник српске владе, изјавио да његова влада хоће да спроводи идеале земаљске, а не — као Милошевић — идеале небеске Србије⁶. Убијен је пре него што је имао времена да нешто од тог програма спроведе. У новије време небеске Србије се декларативно одракао и Ивица Дачић кад је 2013. године рекао да је његова влада добила мандате да ради за земаљску, а не за небеску Србију⁷.

Међутим, историја косовског мита, укључујући ту и новије време, открива нам да овај мит нимало не трпи због одрицање од небеске Србије, штавише да он много дуже, много више и, у сваком случају, много одлучније и полетније ради за земаљску Србију, то

⁴ „Говор председника Србије Александра Вучића у Скупштини”, *Танјуг*, 31. мај 2017.

⁵ „Вучић: Време да разговарамо о Уставу и Косову”, *Танјуг*, 2. јун 2017.

⁶ „Спроводимо идеале земаљске, а не небеске Србије”, *Полиџика*, 29. јун 2001.

⁷ „Ивица Дачић: Нема више скривања”, *Полиџика*, 28. април 2013.

јест за остварења политичких и ратних циљева. Обнова царства, освета над Турцима, обнова војске, обнова државе и њено ширење, то су главни мотиви косовског мита од средине XIX века. Како је „косовско опредељење” протумачио историчар Радован Самарџић 1990-их, царство небеско је привремено уточиште Срба, који су се ту стратешки повукли да би се морално-политички припремили за ново освајање земаљског царства (Самарџић: 67). Не знамо да ли би се Ђинђић, да је остао жив, после небеског царства дистанцирао и од других, много чвршћих веза српске политике и косовског мита, оних који га чине митом о земаљској Србији. После Вучићевог објашњења да је за њега митски приступ у ствари прича о небеској Србији не би се рекло да ће он и данашња српска политика озбиљно поћи тим путем. Симболи косовског мита спуштеног на земљу — оклопна возила српске војске „Милош” и „Лазар”.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Бакић-Науден, Милица 2006: *Варијације на њему „Балкан”*. Институт за филозофију и друштвену теорију. Београд.
- [2] Бела, Роберт Н. 2003: *Појажен завей. Америчка браћанска религија у доба искушења*. Превела с енглеског С. Глишић. Библиотека XX век, Београд.
- [3] Чоловић, Иван 2000: *Политика симбола. Ојледи о њолићичкој анђројолоји*. 2. издање. Библиотека XX век, Београд.
- [4] Чоловић, Иван 2008: *Балкан — ѡерор кулуре. Ојледи о њолићичкој анђројолоји*, 2. Библиотека XX век, Београд.
- [5] Чоловић, Иван 2016: *Смрђ на Косову Пољу. Историја косовској митта*. Библиотека XX век, Београд.
- [6] Eliade, Mircea 1963: *Aspects du mythe*, Gallimard, Paris.
- [7] Касирер, Ернст 1972: *Мити о држави*. Превала О. Шафаник. Нолит, Београд.
- [8] Kolstro, Pål 2003: „Процјена улоге историјских митова у модерним друштвима”, у: Камберовић, Хуснија (ур.). *Историјски митови на Балкану*. Зборник радова. Институт за историју у Сарајеву. Сарајево.
- [9] Lacoue-Labarthe, Philippe, Nancy, Jean-Luc 1991: *Le mythe nazi*, Strasbourg.
- [10] Поповић, Миораг 2007: *Видовдан и часни крсти. Ојлед из књижевне археологије*. 4. издање. Библиотека XX век, Београд.
- [11] Puntcher Riekmann, Sonia. 1997: „The Myth of Europe”, in: Geoffrey Hosking and George Schöpfung (Eds.), *Myths and Nationhood*, Routledge, New York, str. 61–71.
- [12] Самарџић, Радован 1990: *Косовско ојределење: историјски ојледи*. СКЗ, Београд.

- [13] Spasić, Ivana 2011: „The Trauma of Kosovo in Serbian National Narratives”, u: Ron Eyerman, Jeffrey Alexander and Elizabeth Butler Brees (ed.), *Narrating Trauma*, Paradigm Publishers, London. 81–106.
- [14] Тресић Павичић, Анте: 1928: *Будућности Јужних Славена*. Тискарна „Мерантите”, Загреб.
- [15] Живковић, Марко 2012: *Српски сановник. Национални имагинаријум у време Милошевића*. Библиотека XX век, Београд.

Ivan ČOLOVIĆ

PROBLEMS WITH CRITICISM OF POLITICAL MYTHS

Summary

What are political myths and what are the problems encountered in criticising them? This cannot be reduced to simply differentiating between falsehood and truth, myths are not mere mendacious tales. These are stories with status, a source of knowledge of the utmost importance for a community, hallowed legends that are not up for discussion and that remain incomprehensible to the foreigner. Criticism of political myths should know how to recognise them, as they appear in various speech genres. It must also take into account anthropological research into the function of myths and two basic approaches in their interpretation: the functionalist and the Enlightenment. Any critique of political myths will find it helpful to consider them comparatively, to note similarities and differences among the myths of various nations, particularly neighbours. Finally, criticism must answer the question of whether there is a place for political myths in a democratic society.

Key words: Kosovo myth, Kosovski mit, anthropology, functionalism, enlightenment, democracy